

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՍԸ
ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՕՐՈՔ

Բանալի բառեր – Ղուկաս Ա Կարնեցի, Հերակլ, հոգևոր առաջնորդ, կաթողիկոս, կոնդակ, Էջմիածին, Հաղպատի վանք, վիրահայոց թեմ, վրացական իշխանություններ

Ամենայն հայոց կաթողիկոս Սիմեոն Ա Երևանցու (1763-1780) մահից հետո կաթողիկոսական գահն զբաղեցնում է Ղուկաս Ա Կարնեցին (1780-1799): Գահակալության սկզբնական շրջանում նրա առաջին քայլերից մեկը հարևան Վրաստանի հետ Սիմեոն Երևանցու օրոք հաստատված բարիդրացիական հարաբերությունների պահպանման շարունակության որդեգրումն էր: Հայոց կաթողիկոսները մշտական դրացիական հարաբերությունների մեջ էին վրացական ու վրացահայ քաղաքական շրջանների հետ և ներկայացնում էին հայ ժողովրդի քաղաքական շահերը հարևան երկրում¹:

Այդ նպատակով Ղուկաս Կարնեցին բազմաթիվ նամակներ է հղում վրացական հոգևոր ու աշխարհական ղեկավարներին՝ Հերակլ արքային (1744-1798) և արքայական ընտանիքի մյուս անդամներին, Մցխեթայի Անտոն կաթողիկոսին ու Ամբակում եպիսկոպոսին, Ախալցխայի Սուլեյման փաշային, Արևմտյան Վրաստանի Սոլոմոն արքային և Մաքսիմե կաթողիկոսին, ինչպես նաև այլոց²: Նամակներում կաթողիկոսը նրանց խնդրում էր բարյացակամորեն վերաբերվել իրենց տարածքներում բնակվող հայերին:

Վրաստանի հետ բարեկամական հարաբերությունների կարևորությունը պայմանավորված էր նախևառաջ այդ երկրում հայ բնակչության ստվարությամբ: Բացի այդ, թիֆլիսահայ երևելիները բազմաթիվ հարցերում օժանդակում էին Մայր Աթոռին և կաթողիկոսներին, իսկ Թիֆլիսի ու վրացահայատակ հայկական տարածքների³ վանքերն ապահովում էին Մայր Աթոռի շա-

¹ Տե՛ս **Բարխուդարյան Վլ.**, Հայ ազատագրական շարժման հնդկահայ կենտրոնը // Հայոց պատմություն, հ. 3, գիրք առաջին, Երևան, 2010, էջ 176:

² Դիվան հայոց պատմության. Ղուկաս Կարնեցի (1780-1785), հ. Ա, աշխատասիրությամբ Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 1984, էջ 124, 125, 136, 139, 149-150, 153 (այսուհետև՝ Դիվան...), **Մելիքսեթ-Բեկ Լ.**, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. Բ, Երևան, 2013, էջ 102:

³ Բացառապես հայ բնակչությամբ Լոռու տարածաշրջանը կամայականորեն ներառված էր Քարթլի-Վախթի թագավորության տարածքում: 1783 թ. հուլիսի 24-ին Հյուսիսային Կովկասի Գեորգիևսկ ամրոցում Ռուսաստանի և Արևելյան Վրաստանի միջև կնքված «Բարեկամության պայմանագրով» Վրաստանը անցնում է Ռուսաստանի հովանավորության տակ, նրա հետ միասին՝ նաև Լոռին, որով Լոռու հարավային սահմանն է դառնում Երևանի խանու-

հույթի մի մասը¹: Հետևաբար, կաթողիկոսն իր համակ ուշադրության կենտրոնում էր պահում վիրահայոց թեմի² գործունեությունը, տեղեկանում էր տեղի հայերի հոգևոր կյանքին, փորձում կանոնակարգել եկեղեցական հարցերը, կանխել օրինազանց հոգևորականների գործունեությունը և այլն:

Վրացահպատակ հայկական տարածքներում հայկական վանքերի բարեկեցիկ վիճակը բխում էր նաև վրացական իշխանությունների շահերից՝ տեղում հարկատու, ստվար հայ աշխատավոր բնակչություն ունենալու տեսանկյունից³:

Օգտվելով Երևանի խանության և Էջմիածնի քաղաքական ու տնտեսական ծանր իրավիճակից՝ վրացական կառավարությունը միջամտում էր հայոց եկեղեցու ներքին գործերին: Դրան նպաստում էին Հայաստանի հյուսիսային շրջանների բռնակցված լինելը՝ Վրաստանին, ինչպես նաև հայկական թեմերում ներքին անհամաձայնությունները, որոնք անխուսափելիորեն հանգեցնում էին վրացական արքունիքի հետ ներքին հակամարտության:

Այս ամենը նկատի ունենալով՝ Ղուկաս Կարնեցին, որը բազմաբնույթ նամակներ էր ստանում վիճահարույց թեմական տարբեր հարցերի վերաբերյալ, փորձում էր հնարավորինս կարգավորել ծագած խնդիրներն ու հարթել անախորժությունները: Հարկ ենք համարում նշել, որ անհրաժեշտության դեպքում կաթողիկոսը չէր խուսափում անմիջականորեն դիմել վրաց արքային՝ հարթելու համար եկեղեցական վեճերի, Մայր Աթոռին հասանելիք տուրքի, վրացահայերի շրջանում կաթողիկոսության դեմ պայքարելու և այլ հիմնախնդիրներ⁴:

Վեճերի պատճառ էր հատկապես վրացահպատակ, անգամ դրանցից դուրս գտնվող հարևան հայկական տարածքների բնակչության թեմական պատկանելության հարցը: Այսպես, օրինակ, ի պատասխան Հաղարծնի վանքի առաջնորդ Մանուելի և միաբան Ավետիս վարդապետի բողոքի, որոնց թեմը Հաղպատի թեմի տնօրինության ներքո էր, կաթողիկոսը դիմում է Հերակլ արքային⁵:

1781 թ. ապրիլին Ս. Աթոռին պատկանող Թիֆլիսի Սահակաշեն եկեղեցում ծագած վեճին միջամտում է նաև Հաղպատի առաջնորդ Իսրայել արք-

թյունը: Տե՛ս Atlas Армянской ССР «Армения накануне присоединения к России (1785-1825 гг.)», Ереван-Москва, 1961, с. 107:

¹ Լոռու մի շարք վանքեր (Հաղպատ, Մանահին, Օձուն) ունեին սեփական գյուղեր, այգիներ, արտեր, ջրաղացներ և այլն, որոնցից տարեկան զգալի եկամուտներ էին ստանում:

² Վիրահայոց թեմի ստեղծման ժամանակաշրջան է համարվում XII դարի 70-ական թթ.: Տե՛ս **Աբրահամյան Ա.**, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հ. Ա, Երևան, 1964, էջ 97:

³ Միայն Ախթալայի պղնձահանքերը Հերակլին տարեկան հսկայական եկամուտ էին բերում:

⁴ Դիվան..., հ. Ա, էջ 66:

⁵ **Աղանեսանց Գ.**, Դիւան հայոց պատմութեան, գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, էջ 389, Դիվան..., հ. Ա, էջ 300-301:

եպիսկոպոսը: Վանքի հոգևորականները վեհին խնդրում են գրել Հերակլ արքային՝ լուծելու վեճը, ինչը Ղուկաս Կարնեցին կատարում է¹:

1782 թ. մայիսին կաթողիկոսը Հերակլ արքայի որդի Գեորգիին գրում է, որ այլ բնակավայրերից Լոռու բերդ և շրջակայք տեղափոխված հայ բնակիչները ցանկություն չունեն ենթարկվել վիրահայոց թեմին. «Կոնդակ ևս գրեաց սրբազան Վեհն առ Լոռու բերդի և իւր մերձակայից ժողովուրդսն, որք էին՝ ջաւախէթցիք, բիւրականցիք և ապարանցիք, որք աղերսանօք և բազմակնիք թղթով խնդրէին առնել զինքեանս տէրունի սրբոյ Աթոռոյս, զի չկամէին լինիլ թեմ Սանահնու (որոյ վիճակ էր Լօռի) և ոչ Հաղպատու, այլ սրբոյ Աթոռոյս կամէին լինիլ տէրունի վիճակ»²: Նույն թվականի մայիսին նշված բնակիչներին նա գրում է, որ նրանք Ս. Աթոռի տէրունական վիճակում են, և ավագ քահանա Աբրահամին կարգում է տեղում Էջմիածնի գործակալ³:

Գորիի հայությանն ուղղած գրության մեջ Ղուկաս Կարնեցին հայտնում է, որ տեղի տեր Ղազարի ու տեր Գրիգորի միջև վեճը Ս. Աթոռի միջնորդությամբ հարթված է⁴: Նմանօրինակ դեպքերում նա թեմականներին կոչ էր անում հանդուրժող լինել միմյանց նկատմամբ:

Թիֆլիսի հոգևոր առաջնորդ տեր Մարտիրոսը, Դավիթ վարդապետը և գործակալ տեր Ղազարը տեղի Մուղնու եկեղեցականների հետ բողոք էին գրել Էջմիածին այն մասին, որ տեր Առաքել երեցը նպատակադրվել է այդ եկեղեցուն կից աղոթատուն կառուցել: Կաթողիկոսը 1789 թ. հոկտեմբերին նամակով պահանջում է դադարեցնել գործընթացը: Նա հեզնանքով հարցնում է, թե մի թե սակավ է քաղաքի եկեղեցիների թիվը, կամ միգուցե ժողովուրդն է չափից դուրս շատ, և աղոթատեղիի պակաս կա, որ «...իւրաքանչիւր ոչ ճանաչօղ չափու իւրոյ զքարինս տնկէ եւ զեկեղեցեաց պատին եւս նուազեցուցանէ»⁵: Ղուկաս Կարնեցին զայրանում է, որ կառուցողները դա անում են իրենց համար տոհմական գերեզմանատուն ունենալու նպատակով: Նա համոզմունք է հայտնում, որ եթե կառուցողը շատ կարողություն ունի և ցանկանում է «հոգւոյն զվարձս ստանալ», ապա այժմ, երբ ժողովրդի քանակը շատ հաճախ նվազում է գերեզմարումների հետևանքով, ուրեմն թող «Բարեպաշտը» մի քանի գերի ազատի թշնամիներից, ինչը գերադասելի է եկեղեցաշինությունից⁶:

Հայտնի է սակայն, որ կաթողիկոսն իր գահակալության ընթացքում առ-

¹ Դիվան..., հ. Ա, էջ 227:

² Նույն տեղում, էջ 296:

³ Նույն տեղում, էջ 323-324:

⁴ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ (այսուհետև՝ ՄՄ), ձեռ. 4538, թ. 10ա:

⁵ Դիվան հայոց պատմության. Ղուկաս Կարնեցի (1786-1792), հ. Բ, աշխատասիրությամբ Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 2003, էջ 496:

⁶ Նույն տեղում, էջ 497:

հասարակ ողջունել և օրհնագրեր է հղել եկեղեցիներ կառուցած անձանց: Հնարավոր է, որ արգելման պատճառներից կարող էր լինել նաև այն հանգամանքը, որ վրացահպատակ թեմում եկեղեցիների հովվության և հոգևոր հասույթի հարցերը խնդրահարույց էին դառնում վրացական կառավարության հետ:

Ղուկաս Կարնեցու ուշադրության կենտրոնում էր վանքերի հոգևոր առաջնորդների նշանակման հարցը, քանի որ վերջիններիս բարեխղճությունից ու խոհեմությունից էին կախված ոչ միայն թեմի ու եկեղեցու ղեկավարումն ու պահպանումը, եկեղեցական կարգուկանոնի անխափան գործունեությունը, այլև հոգևոր հարկերը ժամանակին հավաքելն ու էջմիածին հասցնելը, աղանդների դեմ պայքարելը և այլ հարցեր:

Վրացական կողմը ձգտում էր հայկական վանքերում հաստատել իրեն ձեռնտու թեկնածուներ: Ի դեմս վերջինների՝ վրացական կառավարությունն ունենում էր վստահելի գործիչներ, որոնց միջոցով վերահսկում էր հայկական համայնքի հոգևոր գործերը: Կաթողիկոսը, տարբեր հանգամանքներից ելնելով, ստիպված էր լինում ընդառաջել վրացական կողմին և ըստ վերջինիս ցանկության՝ առաջնորդներ կարգել¹:

Նմանօրինակ հարցեր բազմիցս ծագում էին Թիֆլիս քաղաքի հայոց եկեղեցիների շուրջ: Թիֆլիսի թեմը, լինելով վիրահայությանը համախմբող կենտրոն, խիստ կարևոր տեղ էր զբաղեցնում հայոց եկեղեցու նվիրապետությունների շարքում: Թեմը նմանապես կարևոր էր վրացական կառավարության համար՝ տեղի հայությանը վերահսկելու, դրա միջոցով հայոց կաթողիկոսների վրա ներգործելու և այլ նպատակներով: Թիֆլիսի հայոց հոգևոր առաջնորդի պաշտոնը դարձել էր հայ-վրացական շահերի բախման կիզակետ:

1790 թ. նոյեմբերին Հերակլին ուղղած նամակում Ղուկաս Կարնեցին հայտնում էր, որ արքան խնդրել էր Թիֆլիսի առաջնորդ նշանակել Մարտիրոս վարդապետին (վերջինիս նա հեռացրել էր և փոխարենը նշանակել Պետրոս վարդապետին): Առաջարկն ակնհայտորեն զայրացրել էր կաթողիկոսին: Վերջինս բավականին կոշտ էր արձագանքել Հերակլի խնդրանքին՝ նախապես խնդրելով չնեղսրտել իր տողերից և կասկածի տակ չդնել իր անկեղծ բարեկամական վերաբերմունքը: Նա հիշեցրել է, որ մինչ այդ արքայի բոլոր առաջարկներն իր կողմից կյանքի էին կոչվել, սակայն Մարտիրոսին առաջնորդ նշանակելը «արտաքոյ է բնիկ սովորութեան Սրբոյ Աթոռոյս»: Հայոց եկեղեցու վարդապետության մեջ ընդունված կարգ էր, որ առաջնորդը վիճակում նշանակվելու ժամկետը լրանալուց հետո միայն կարող էր վերադառնալ էջմիածին: Ղուկաս Կարնեցին մտավախություն ուներ, որ կարգի խախտումը սովորություն կդառնար, և դրանից ժողովուրդն ու

¹ Աղանեսանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 581 -583, 589, 590, 677:

միաբանները կառիթավորվեին¹: Ուստի խնդրել է արքային՝ չդրդել շեղվել նախնիների ավանդույթներից ու Ս. Աթոռի սովորույթներից:

Նույն ամսին Թիֆլիսի հայ երևելի մելիք Ավետիքին գրած նամակում կաթողիկոսը դարձյալ մերժում է Մարտիրոս վարդապետին Թիֆլիսի առաջնորդ նշանակելու խնդրանքը²: Մելիքն իր միջնորդագիրն ամենայն հավանականությամբ գրել էր Հերակլի խնդրանքով:

Հայոց եկեղեցու ներքին գործերին խառնվելու ակնհայտ դրսևորում էր Հերակլի խնդրանքը՝ Թիֆլիսի Մուղնու եկեղեցու մահացած ավագ քահանա տեր Աբրահամի փոխարեն նշանակել նրա եղբոր որդուն՝ տեր Գրիգորին: Ղուկաս Կարնեցու տողերից զգացվում է նրա անհանգստությունն ու անհաճո վերաբերմունքը Հերակլի խնդրանքի նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, կաթողիկոսը հաստատում է Գրիգորի թեկնածությունը և ուղարկում ավանդական նվերը՝ քահանայական զգեստը: Այդ մասին ելից մատյանում նշված գրանցումից անգամ զգացվում է, որ Ղուկաս Կարնեցին նշանակումն արել է հակառակ իր կամքի. «Թիֆլիսի Մուղնու եկեղեցույ նորոգ արագ քահանայ տեր Գրիգորին... փիլոն ձգեցաք... այլ ոչ էր կամաւ, այլ սորա նորա միջնորդ արկանելով բազմօք թախանձանօք խնդիր արար...»³:

Նմանօրինակ վերաբերմունք էր դրսևորվում նաև Թիֆլիսից դուրս գտնվող հայկական թեմերի նկատմամբ: Այսպես օրինակ, 1781 թ. նոյեմբերին Ղուկաս Կարնեցու Թիֆլիս հղած նամակից տեղեկանում ենք, որ Գանձակի բնակիչ ոմն Սիմեոն վարդապետ, Գեորգի արքայորդու հովանավորությամբ կամենալով վերականգնել Հովհան Օձնեցի ամայի վանքը⁴, արքայորդու և Թիֆլիսի Կարապետ վարդապետի գրություններով եկել էր Էջմիածին՝ կոնդակ ստանալու: Ըստ այդմ Սիմեոն վարդապետը պետք է կարգվեր նշված վանքի և շրջակայքի վիճակի առաջնորդ: Կաթողիկոսը խուսափում է կոնդակ տրամադրել, քանի որ վանքը ներառված էր Հաղպատի ու Սանահինի թեմական վիճակում, ինչը կարող էր վեճի առիթ դառնալ: Ղուկաս Կարնեցին հորդորեց վտանգի մասին ծանուցել արքայորդուն, վերջինիս տեղյակությամբ հավաքել «զինագոյն արս կողմանցս» և հարցում անել: Եթե որոշվի, որ այդ քայլը աղմուկի տեղիք չի տա, ապա կոնդակը կտրվի⁵:

1783 թ. Ղուկաս Կարնեցին, Հերակլի խնդրանքին ընդառաջ, Աբրահամ վարդապետին ձեռնադրում է եպիսկոպոս և ուղարկում Սանահինի վանք՝ հոգևոր ծառայության⁶:

¹ Դիվան..., հ. Բ, էջ 573:

² Նույն տեղում, էջ 574:

³ Նույն տեղում, էջ 780:

⁴ Կառուցվել է VIII-XVII դարերում, հայտնի է նաև Սուրբ Հովհաննես անունով, գտնվում է Հայաստանի Լոռու մարզում, Արդվի գյուղի հյուսիսարևմտյան եզրին:

⁵ Դիվան..., հ. Ա, էջ 271-272:

⁶ Նույն տեղում, էջ 370:

1790 թ. նա հանդես է գալիս Էջմիածնի գործակալ, Հաղպատի քահանա Ղազարի պաշտպանությամբ, որն ամբաստանվել էր Հերակլի որդու՝ Դավիթի կողմից: Վերջինս Գորիի բնակիչ տեր Սահակի միջոցով փորձել էր միջամտել Հաղպատի վանքի ու բնակիչների գործերին: Կաթողիկոսը հակադարձում է տեր Ղազարին ներկայացված արքայորդու անհիմն մեղադրանքներին: Այս անգամ հայկական եկեղեցու կյանքին միջամտելու հերթական փորձը նա ջանում է կանխել վրաց Անտոն կաթողիկոսի միջոցով¹:

Ղուկաս Կարնեցու և վրացական կառավարության միջև մշտապես քննարկման առարկա էր եպիսկոպոսական աթոռանիստ Հաղպատի վանքի՝ որպես վիրահայոց թեմի հոգևոր կարևոր կենտրոնի՝ առաջնորդի նշանակման հարցը²: Աստիճանաբար սերտաճելով վրաց ավատատիրական հասարակության մեջ՝ Վրաստանի հայ բնակչությունն իր ազգային դիմագիծը պահպանելու համար դիմում էր առավելապես դավանական համախմբման միջոցին՝ կազմելով Հաղբատի հոգևոր թեմը: Վրաստանում հայ բնակչությունը ենթարկվում էր կա՛մ ուղղակի Էջմիածնի Մայր Աթոռին և ներկայանում իբրև Հաղբատի առանձին համայնք, կա՛մ ընդգրկված էր Հաղբատի թեմում՝ որպես Վրաստանի «լիիրավ» բնակիչ³:

Հետևաբար Վրաստանում և վրացահպատակ հայկական տարածքներում գտնվող հայերը հոգևոր կառավարման առումով բաժանվում էին երկու թեմի՝ Հաղպատի և Էջմիածնի: Դրանցից առաջինը կախում ուներ անմիջապես թագավորից, իսկ երկրորդը՝ Էջմիածնի կաթողիկոսից: Հաղպատի հոգևոր առաջնորդը ընտրվում էր թագավորի կողմից և միայն օժման համար ուղարկվում Էջմիածին⁴:

Այդ ժամանակաշրջանում Հաղպատի աթոռակալության հարցը շաղկապվում է Գանձասարի կաթողիկոսների գահակալության հետ: Հայտնի է, որ Գանձասարի կաթողիկոսի՝ Հովհաննես Հասան-Ջալալյանի (1763-1786) աթոռակալության ընթացքում նրա եղբայր, հակաթոռ Իսրայելը հեռացել էր Գանձակ և վրացական կառավարության միջոցով ձգտում էր գրավել հայրապետական գահը⁵: Վրաց թագավորները ձգտում էին օգնել Աղվանից

¹ Դիվան..., հ. Բ, էջ 514, 614:

² Հաղպատի եպիսկոպոսությունը հիմնադրվել է 1081 թ. Հաղպատում Բարսեղ Ա Անեցու կաթողիկոսական ձեռնադրությունից անմիջապես հետո: Աթոռը միջնադարում առանձնահատուկ դեր է ունեցել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների ընտրության ժամանակ: Հաղպատի եպիսկոպոսական Աթոռին է ենթարկվել վրացահայության զգալի մասը (Քարթլիի և Կախեթի հայությունը):

³ **Չոբանյան Պ.**, Հայ-ռուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԸ դարի երկրորդ կեսին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2006, էջ 59:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Հայտնի է, որ մինչև XVI դարը Աղվանից կաթողիկոսները յուրացրել էին Լոռու, Գեղարքունիքի, Կապանի, Աղստևի թեմերը, և միայն այդ դարում են դրանք կրկին դրվում Էջմիածնի

կաթողիկոսների թեկնածուներին, քանի որ դրանով վերահսկողություն կսահմանեին նաև Գանձասարի կաթողիկոսության վրա և հանձինս նրանց կունենային վստահելի ներկայացուցիչներ: Մյուս կողմից դա կարող էր դիտվել իբրև հայոց Աթոռի դեմ հակընդդեմ քայլ, ինչը կարող էր վտանգել Էջմիածնի հետ հարաբերությունները:

Դեռևս Միմեոն Երևանցու հետ համաձայնության գալով՝ Հերակլը Բարայելին կարգել էր Հաղպատի վանքի առաջնորդ՝ արքեպիսկոպոսի հոգևոր աստիճանով: Բայց նա սկսում է կաթողիկոսական գործունեություն ծավալել, ինչը Ղուկաս Կարնեցին փորձում է վրացական կողմի միջոցով կանխել: 1783 թ. նա արքային առաջարկում է կանոնական ավանդույթը խախտող Բարայելին ուղարկել Էջմիածին՝ օրինական կարգով Հաղպատի վիճակի եպիսկոպոս ձեռնադրվելու¹: Կաթողիկոսի նամակները Հերակլ արքային մեղադրական երանգ են ստանում. «Ձի ինչպես ձեր թույլտվությամբ նա այդտեղ արմատացաւ, դա յայդր առ է խանգարեալ զկանոնական աւանդութիւն հարցն առաջնոց: Նոյնպէս և մեծութեամբ ձեր վերստին հանել զդա այտի աղաչեմք»²: Ղուկաս Կարնեցու՝ նույն թվականի ապրիլին գրված նամակից տեղեկանում ենք, որ Հերակլը նրա խնդրանքով Հաղպատի վանքի առաջնորդությունից հեռացրել է Բարայելին³: Իրականում, սակայն, արքան Բարայելին հեռացրել էր, քանի որ, ինչպես տեսանք, վերջինս կաթողիկոսական գործունեություն էր ծավալել, ինչը Հերակլը հատուկ հրամանագրով արգելել էր⁴:

Կաթողիկոս Հովհաննես Հասան-Ջալալյանի սպանությունից հետո կարճ ժամանակ անց Ղարաբաղի Իբրահիմ խանի ու հայ մելիքների աջակցությամբ Աղվանից կաթողիկոս է հաստատվում Բարայելը⁵: Ղուկաս Կարնեցին 1787 թ. վերահաստատում է Բարայել կաթողիկոսին որպես «միահեծան հայրապետի վերայ տանդ Աղուանից» և հորդորում Շամախու և Նուխու թեմերին ենթարկվել նրան⁶:

Հաղպատի նոր առաջնորդի ընտրության կապակցությամբ կաթողիկոսը Հերակլին ակնարկում է, որ նա պետք է նշանակվի նույն վանքի թեմական-

վերահսկողության տակ: Տե՛ս **Մկրտումյան Լ.**, Գանձակի խանության հոգևոր թեմերը // «Կանթեղ», 2006, էջ 178:

¹ **Աղանեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 505:

² ՄՄ, ձեռ. 4538, թ. 173բ:

³ Հետագայում Ղուկաս Կարնեցին, անսալով Ղարաբաղի մելիքների միջնորդությանը, իր համաձայնությունն է տալիս, որ Բարայելը նշանակվի Գանձասարի կաթողիկոս: Տե՛ս **Иоанни-сян А. Р.**, Россия и армянское освободительное движение в 80-ых годах XVIII столетия, Ереван, 1990 с. 77:

⁴ Դիվան..., հ. Ա, էջ 369:

⁵ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Մկրտումյան Լ.**, նշվ. աշխ., էջ 174-176: Տե՛ս նաև Դիվան հայոց պատմության. Ղուկաս Կարնեցի (1786-1792), հ. Բ, էջ 220:

⁶ **Կոստիկյան Զ.**, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը հայոց պատմության սկզբնաղբյուր (XVII դարի II կես-XIX դարի I կես): Դոկտորական ատենախոսություն, Երևան, 2017, էջ 179 // <http://etd.asj-oa.am/7464/2/doctor.pdf>

ների՝ «...վիճակայնոց ընտրութեամբն և հաւանութեամբն»: Հետևաբար, նա առաջարկում է, որ Հաղպատի վարդապետները և տեղի Ս. Աթոռի միաբաններն ընտրեն թեկնածու, այդ մասին ծանուցեն արքային, ապա կնքած թղթով նրան ուղարկեն Էջմիածին, ինչից հետո «...ըստ հրամանի քում (Հերակլ արքայի – Հ. Ա.) և ըստ հաճութեան նոցին (Հաղպատի միաբանների – Հ. Ա.) արասցուք»¹:

Սակայն հետագայում ևս Հաղպատի հոգևոր առաջնորդը հիմնականում նշանակվում է վրացական կառավարության պարտադրանքով: Հաղպատի վանքի միաբան Դավիթ վարդապետը Գեորգի արքայորդու միջնորդագրով ուղևորվում է Էջմիածին՝ եպիսկոպոս ձեռնադրվելու: 1783 թ. արքայորդուն գրած՝ Ղուկաս Կարնեցու նամակներում հստակորեն զգացվում է նրա խուսափողական վերաբերմունքը Դավիթին ձեռնադրելու հարցում: Նախ Գեորգի արքայորդու գրության մեջ հստակեցված չէր, թե եպիսկոպոս ձեռնադրվելու դեպքում Դավիթը որ՞ հոգևոր կառույցը պետք է առաջնորդեր: Բացի այդ, նա իր հետ չունեի ժողովրդի գրություն կամ մահաարձ, որը, ըստ կանոնի, ձեռնադրվելու ժամանակ պետք է ընթերցվեր եկեղեցում: Հետևաբար, նրա ձեռնադրությունը կանոնազանցության օրինակ կհանդիսանար:

Պարզվում է, որ վրացական կողմը Դավիթին նախապատրաստում էր Հաղպատի վանքի առաջնորդության համար: Թեև կաթողիկոսը համաձայն էր, որ Դավիթը նշանակվի առաջնորդ՝ Իսրայելին Հաղպատից հեռացնելու պայմանով³: Հնարավոր է, որ արքան հենց Դավիթին նշանակելու պատճառով է Հաղպատի առաջնորդի պաշտոնից հեռացնում Իսրայելին:

Զցանկանալով սրել Վրաստանի հետ հարաբերությունները՝ 1784 թ. ապրիլի 19-ին Ղուկաս Կարնեցին Դավիթին Հաղպատի վանքի առաջնորդությունը վարելու կոնդակ է տալիս, որում նշվում է, որ այն տրվում է «հաղպատեցուն» խնդրանքով: Նույն օրը գրած նամակներում նա այդ մասին տեղեկացնում է Հերակլ արքային և Գեորգի թագաժառանգին⁴:

Դավիթ վարդապետը, սակայն, չի արդարացնում իրեն որպես հոգևոր գործիչ, ավելին՝ նա եպիսկոպոսներ է ձեռնադրում, ինչի իրավունքը չունեի, իսկ հյուսիսկովկասյան լեզգիների արշավանքներից հետո հեռանում է Թիֆլիս⁵: Վանքը մնում է ամայի ու անբարեկարգ: Վարդապետի վերաբերմունքն

¹ Դիվան..., հ. Ա, էջ 753, 370:

² Մահաար կամ մանսար (արբ.) - համախոսական նամակ, հանրագիր:

³ Աղանեսանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 504-505:

⁴ Դիվան..., հ. Ա, էջ 414-415:

⁵ Դավիթը Հաղպատի վանքից հեռացել էր հավանաբար 1785-1786 թթ. լեզգիների արշավանքների ընթացքում, որոնց ժամանակ հիմնահատակ ավերվեցին Լոռու մի շարք բնակավայրեր, այդ թվում Հաղպատը, որի բնակիչների մեծ մասը հեռանում է գյուղից: Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 4331, թթ. 69բ-70ա, ձեռ. 4501, էջ 947, **Ոսկերչեան Հ.**, Յիշատակարան ազգային արդեան պատմութեան համար // «Կռունկ հայոց աշխարհին», 1862, ապրիլ, էջ 281, **Հովհաննես Ղրիմեցի**, Պատմություն հռչակաւոր վանից Հաղբատայ Ս. Նշանին, Վիեննա, 1965, էջ 127-128,

առաջ է բերում Հաղպատի հոգևորականների և տեղի հայ հասարակության դժգոհությունը, որոնք նրա վերաբերյալ կաթողիկոսին բազմաթիվ գանգատաթղթեր են հղում:

1787 թ. ապրիլին Ղուկաս Կարնեցու՝ Գեորգիին գրած նամակից տեղեկանում ենք, որ արքայորդին մինչ այդ բանագնացի միջոցով գրություն էր ուղարկել կաթողիկոսին, որպեսզի նա սաստի դժգոհ բնակչությանն ու հոգևորականներին և պահանջի, որ նրանք ենթարկվեն Դավիթին՝ որպես թեմի առաջնորդի: Կաթողիկոսը խոստանում է հնարավորինս հարթել վեճը: Նաև ստիպված է լինում Թիֆլիսի հոգևոր առաջնորդ Պետրոս վարդապետին և տեղի հայ երևելիներին գրած պատասխան նամակում գրել, որ Դավիթի նկատմամբ իրենց անհամաձայնության մասին տեղեկացնեն արքայորդի Գեորգիին¹:

Դավիթ վարդապետը, որը հրաժարվում է վերադառնալ Հաղպատ և զբաղվել վանքի բարեկեցությամբ, բանադրվում է կաթողիկոսի կողմից², ինչից հետո իր հեղինակությունն ու դիրքը վերականգնելու համար դիմում է վրացական արքունիքի միջնորդությանը: Ի պատասխան կաթողիկոսը 1792 թ. հուլիսին Հերակլ արքային հիշեցնում է, որ Դավիթն արքայի խնդրանքով էր եպիսկոպոս ձեռնադրվել և առաջնորդ կարգվել՝ պայմանով, որ նա պարկեշտորեն և խոհեմությամբ առաջնորդի և զբաղվի վանքի բարեկարգմամբ. «...իսկ նա վանիցն զայլոց շինեալ փայտակերտան ևս քակեալ եբեր յայդր յորջ հաստատել ինքեան և զվանքն ամայի թողուլ»³:

Կաթողիկոսը վրացական արքունիքից խնդրում է Դավիթ վարդապետին ուղարկել Մայր Աթոռ՝ նրան ըստ օրինակարգի վանքի և ամբողջ վիճակի առաջնորդ կարգելու:

Ի վերջո, անսալով արքայի միջնորդությանը, կաթողիկոսն ստիպված է լինում Դավիթին եպիսկոպոս վերաձեռնադրել և վերահաստատել վանքի առաջնորդի պաշտոնում, իսկ Հերակլից խնդրում է հրամայել Հաղպատից հեռացած բնակիչներին վերադառնալ գյուղ և վերանորոգել վանքը⁴:

Հաղպատի թեմական հարցերի կարգավորման շրջանակում Ղուկաս Կարնեցին փորձում է ներգրավել Թիֆլիսի հայ երևելիներին: Մելիք Ավետիքին հղած նրա նամակում մեղադրական երանգ է հնչում. «Ձչափս իւրեանց ո՛չ ճանաչողք, զմահսար և զմուճալամայս են շինեալ վասն կրկին հաստատելոյ զանկարգ և զապօրինաւոր կամս իւրեանց, ապա դու ըստ է՛ր ո՛չ իրագեկ լինես առ ի խափանել զթերիւր և զանկարգ արարմանս դոցայ (Հաղպատի

Летопис протоиерея Тер-Огана Воскерчянци // «Кавказская старина», 1873, № 7-8, с. 196, **Լեռ**, Սահմանավեճեր Լօռի, Ախալքալաք, Ղարաբաղ, Աթենք, 1990, էջ 79:

¹ ՄՄ, ձեռ. 4449, թթ. 31ա, 31բ-32ա:

² Դիվան..., հ. Բ, էջ 236-237:

³ **Աղանեսնց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 580-582:

⁴ Նույն տեղում, էջ 589-590:

հոգևորականների – Հ. Ա.), իսկ եթե քո զգուշացումը չլսեն, մեզ ծանուցիր»¹:

Նշված իրադարձությունների պատճառով Թիֆլիսի և շրջակայքի հայ բնակչության ու հոգևորականների շրջանում սկիզբ առած ներքին հակասությունների հարթման համար կաթողիկոսն անգամ դիմում է Յակոբ Ռեյնեգսին², որպեսզի վերջինս այդ հարցում միջնորդի արքայի առջև³: Դա Ռեյնեգսին առիթ տվեց, որ անհարկի միջամտի Հաղպատի թեմակալ առաջնորդի նշանակման հարցերին⁴:

Դավիթ վարդապետից հետո Հաղպատի առաջնորդության պաշտոնը փորձում է ձեռք բերել Սարգիս Հասան-Չալալյանը⁵, որը 1798 թ. «սաստկացած խռովության» պատճառով Գանձասարից փախչում է Թիֆլիս⁶: 1799 թ. օգոստոսին Գեորգի արքային (1798-1801) հղած կաթողիկոսի գրածոյից տեղեկանում ենք, որ արքան Սարգիս եպիսկոպոսի միջոցով նամակ էր ուղարկել Ղուկաս Կարնեցուն՝ առաջարկելով Սարգիսին կարգել Հաղպատի վանքի առաջնորդ, թեմի երևելիները և մահսար էին գրել այդ մասին⁷:

Ղուկաս Կարնեցին մերժում է՝ պատճառաբանելով մինչ այդ Գանձասարում Սարգիս ինքնագլուխ կաթողիկոս հռչակվելը: Մինչ այդ «Կոնդակ Շուշի, Շամախի, Նուխի, Բաքու, Դերբենդ և շրջակայքը» վերտառությամբ առաջնորդական գրով նա նշված վայրերի ու շրջակայքի հայությանն արգելել էր Գանձասարի հոգևոր առաջնորդ ճանաչել Սարգիսին, որը Գանձակում օծվել էր և կեղծ լուրեր տարածել՝ իբր Գանձասարի կաթողիկոսը վախճանվել է⁸:

Գեորգի արքան սպառնաց, որ կարգելի հայ նվիրակներին⁹ իր երկրի տարածք մուտք գործել¹⁰: Կաթողիկոսը պատասխան նամակում արտահայ-

¹ ՄՄ ձեռ. 4538, թ. 186բ:

² Յակոբ Ռեյնեգսը եղել է ռուս պետական գործիչների գործակալը, որի միջոցով վերջիններս նամակագրական կապ էին պահպանում կաթողիկոսի, վրաց արքաների և այլոց հետ: Այդ նպատակով Ռեյնեգսը քանիցս այցելել էր Էջմիածին:

³ Դիվան..., հ. Ա, էջ 350-351:

⁴ Иоаннисян А. Р., նշվ. աշխ., էջ 77:

⁵ Սարգիս Հասան-Չալալյանը Հովհաննեսի և Բարայելի եղբայրն էր, որը 1786-1792 թթ. հեռացել էր Գանձասարից: Նա եղբորից հետո 1792 թ. Գանձակում օծվում է կաթողիկոս, բայց չստանալով հայոց կաթողիկոսի և տեղի հայ մեղիքների աջակցությունը, ինչպես նաև հալածանքների ենթարկվելով Բրբահիմ խանի կողմից՝ հեռանում է Լոռի, ապա գնում Թիֆլիս՝ փորձելով վրաց կառավարության օգնությամբ հոգևոր պաշտոն ձեռք բերել: Հետագայում նա դարձյալ վերադառնում է Գանձասար, ստանձնում կաթողիկոսի պաշտոնը (1810-1828):

⁶ Կոստիկյան Զ., նշվ. աշխ., էջ 180:

⁷ Աղանեանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 677:

⁸ ՄՄ, ձեռ. 4424, թ. 112բ:

⁹ Հայ նվիրակը թեմի կողմից գործուղված անձ էր, որը պետք է տվյալ վայրում հավաքեր հոգևոր հարկը, ժողովարարություն,՝ հանգանակություն կատարեր հոգուտ թեմի, զբաղվեր հոգևոր այլ հարցերով:

¹⁰ Օրմանեան Մ., Ազգապատում, Կոստանդնուպոլիս, հ. Բ, 1914, էջ 3238-3239:

տում է իր վիրավորանքն ու զարմանքը: Նա փաստում է, որ իր 19 տարվա կառավարման ընթացքում շրջապատված լինելով դաժան թշնամիներով՝ ոչ ոքից օգնության չի ստացել, այլ «...միայն Աստուծոյ ողորմութեամբն և տառապեալ ազգիս մերոյ դառն քրտամբքն պահպանեցաւ Սուրբ տունս»¹: Իսկ այժմ, երբ Էջմիածնի վանքը տնտեսական ծանր վիճակում է, նմանօրինակ հարց է դրվում իր առջև:

Ղուկաս Կարնեցուն հավանաբար վիրավորել էր արքայի սպառնագին տոնը: Նա ստիպված կատարում է նրա առաջարկը՝ ելնելով երկրի ու Մայր Աթոռի դեմ նրան չտրամադրելու հրամայականից: Սարգիսին կոնդակ տալով՝ նրան ուղարկում է Հաղպատ, պայմանով, սակայն, որ վերջինս վանքը կառավարի որպես արքեպիսկոպոս՝ առանց կաթողիկոս կոչվելու և կաթողիկոսական կարմիր կնիք գործածելու²: Ռուսաստանի կողմից Գանձակի ու Ղարաբաղի խանությունների նվաճումից հետո Սարգիսը վերադառնում է Գանձասար և զբաղեցնում կաթողիկոսի աթոռը³:

Կաթողիկոսը տալիս է սեփական արարքի գնահատականը. «Լաւ են վերք բարեկամի (վրացիների – չ. Ա.), քան զկամակոր համբոյրս թշնամոյ»⁴: 1799 թ. սեպտեմբերին Գեորգի արքային հղած նամակում նա հաստատում է, որ Սարգիս եպիսկոպոսը Հաղպատի վանքի առաջնորդ է կարգվել արքայի կամքով⁵:

Ղուկաս Կարնեցու հոգևոր գործունեության մասն են կազմում տարբեր հոգևոր կառույցների բարեկարգման ու տնտեսական վիճակի բարելավման համար ժողովարարության՝ դրամական հանգանակության թղթեր տրամադրելը: Դրանց մի մասը տրվում էր վրացահայ թեմի եկեղեցիներին օգնելու նպատակով: «Կոնդակ ժողովարարութեան վասն Սանահնոյ Սրբոյ Աստուածածնի վանիցն ի վերայ Թիֆլիզու և բոլոր շրջակայիցն» վերնագիրը կրող կոնդակից տեղեկանում ենք, որ երբեմնի ամայի Սուրբ Աստվածածնի վանքը Հերակլ արքայի հավանությամբ վերաբացվել էր: Սակայն այն դեռևս աղքատ էր, արդյունքը՝ սակավ և վերակառուցման համար դրամ էր անհրաժեշտ: Կաթողիկոսը հայ բնակչությանը կոչ է անում հոժարակամ առատ տուրք տալ վանքին⁶:

Թիֆլիսի մելիք Ավետիքը կաթողիկոսից ժողովարարության կոնդակ էր խնդրել Հավլաբարի Ծիրանավոր Ս. Աստվածածին եկեղեցու վերականգնման համար: 1782 թ. օգոստոսի 2-ին գրված կաթողիկոսի նամակից տեղեկանում ենք, որ եկեղեցին ավերվել էր, իսկ այժմ վերաշինվել, և

¹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 4538, թ. 82բ:

² Օրմանեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 3238-3239:

³ Կոստիկյան Զ., նշվ. աշխ., էջ 180:

⁴ ՄՄ, ձեռ. 4538, թթ. 82ա-82բ:

⁵ Նույն տեղում, թթ. 123բ-124ա:

⁶ Նույն տեղում, թ. 190ա:

միջոցներ էին հարկավոր այն կրկին վերաբացելու համար: Վրաստանի հայությանն ուղղած գրությամբ Ղուկաս Կարնեցին հորդորում է կամավոր ողորմություն տալ եկեղեցուն¹:

Հատկանշական է, որ նմանատիպ կոնդակ նա գրում է նաև 1788 թ. դեկտեմբերին՝ «Կոնդակ մի ժողովարարութեան ի վերայ Թիֆլիզու, ի Գօրույ եւ ի Կախէթու վասն Ծիրանավոր կոչեցեալ Սրբոյ Աստուածածնի անապատին որ է ի Հալուաբարու դաշտին, որք յամենայնում՝ ամի մի անգամ զկամաւոր ողորմութիւն տացեն այնմ սրբոյ անապատին՝ ի շինութիւն նորին» վերտառությամբ²:

1783 թ. նմանօրինակ կոնդակներ են հղվում Շիրվան, Շամախի, Նուխի և շրջակայքի բնակավայրեր՝ Գորու Ս. Ստեփաննոս եկեղեցուն ի օգնություն, քանի որ եկեղեցու կայքը հրդեհից այրվել էր³: 1784 թ. նոյեմբերին Ղուկաս Կարնեցին կոնդակով դիմում է Վրաստանի հայությանը՝ օգնություն հանգանակելու Հաղպատի վանքի համար՝ այն ազատելու պարտքերից⁴ և այլն:

Ժողովարարության կոնդակները յուրօրինակ սկզբնաղբյուրներ են, որոնցից տեղեկանում ենք ոչ միայն տվյալ հոգևոր կառույցի տնտեսական վիճակի, այլև ամբողջ թեմի կատարած հայապահպան գործունեության, անգամ տվյալ վայրերում կամ երկրում տիրող քաղաքական իրավիճակի վերաբերյալ:

Կաթողիկոսը բազմիցս ստիպված էր լինում ժողովարարության կոնդակներ տրամադրել Հերակլի և արքայական ընտանիքի մյուս անդամների խնդրանքներով: 1783-1791 թթ. նման կոնդակներ են տրվել Երուսաղեմ ուխտ գնացող կամ տարբեր վայրեր այցելող, սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակում գտնվող, պարտքեր կուտակած վրացի հոգևոր գործիչներին օգնելու, վրացական տարբեր եկեղեցիներ վերանորոգելու և այլ նպատակներով⁵: Դրանք տրվել են հիմնականում Թիֆլիսի, Գորու, Կախէթի, Փամբակաձորի և շրջակայքի հայության անունից:

Գեորգի արքայորդուն, Հերակլ արքային Ղուկաս Կարնեցին բազմիցս գրում է, որ ժողովարարական թղթերը դժգոհություն են առաջացնում բնակչության շրջանում⁶: 1794 թ. նոյեմբերի 23-ին խնդրած հերթական ժողովարարական թղթի առիթով նա Հերակլի թոռ Դավիթ միրզային տեղեկացնում է, որ աղքատության մեջ գտնվող ժողովուրդը զայրացել ու դժգոհել է: «...Մերայինքն ամենայն ի յաղքատութենէ և ի դառնութեանց ժամանակիս նեղեալ գոլով՝ գրեթէ յերես են ելեալ, որոց աւելորդ հրաման հրամայելն վնաս բերէ,

¹ Տե՛ս **Աղանեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 417, Դիվան..., հ. Ա, էջ 335-336:

² Դիվան..., հ. Ա, էջ 425:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 357:

⁴ Նույն տեղում, էջ 480:

⁵ Նույն տեղում, էջ 328, 330-331, 371-372, 422, 507, Դիվան..., հ. Բ, էջ 464, 495, 517, 574, 629:

⁶ Դիվան..., հ. Ա, էջ 155, 302:

քան թե օգուտ»¹, – գրում է նա՝ այնուամենայնիվ տրամադրելով կոնդակը:

Ղուկաս Կարնեցու նմանօրինակ քայլը Վ. Գրիգորյանը մեկնաբանում է այն բանով, որ նա վախենում էր ժողովրդական զայրույթից: Սակայն նա իրավամբ չի ժխտում, որ տուրքերի ու հարկերի, եկեղեցական բազմապիսի վճարումների ծանր բեռի տակ եղած աշխատավորները, որոնք խիստ կարիքի մեջ էին, այլևս չէին կարողանում օժանդակություն ցույց տալ թեկուզ կնիքը կրող նրա ժողովարարական կոնդակ բերողներին²: Կարող ենք եզրահանգել, որ ժողովուրդը բացահայտ բողոքում էր, և նրա զայրույթը բնականաբար պետք է ուղղվեր Մայր Աթոռի դեմ, ինչը կաթողիկոսը չէր կարող թույլ տալ:

Բացի այդ, Ղուկաս Կարնեցին ժողովարարության թղթերը տրամադրում էր՝ հաշվի առնելով, որ մերժումները կարող էին բացասաբար անդրադառնալ հայ-վրացական հարաբերությունների հետագա ընթացքի վրա, ինչպես նաև հակասություններ առաջ բերել հայ և վրացի բնակչության միջև: Մյուս կողմից, ինչպես պարզվում է 1785 թ. Հովսեփ Արղությանին գրած նրա նամակից, Վրաստանից եկած և կաթողիկոսից մերժում ստացողները դիմում էին վրացական արքային և վերջինիս միջնորդությամբ երկրորդ դիմումով ձեռք բերում կոնդակները³:

Կաթողիկոսի և վրացական կառավարության միջև հակասություններ էին ծագում նաև Վրաստանում գտնվող հայկական եկեղեցու հետևորդների, այդ թվում՝ ճորտերի նկատմամբ գործադրվող կամայականությունների, հայ եկեղեցապատկան գույքի նկատմամբ ոստնձգությունների և այլ պատճառներով: Կաթողիկոսը հաճախակի էր դիմում վրաց արքաներին՝ վրացահպատակ տարածքներում Ս. Աթոռին պատկանող գույքը այլոց ոստնձգություններից զերծ պահելու, օտարների ձեռքից վերցնելու և Մայր Աթոռին վերադարձնելու, Վրաստանում բնակվող էջմիածնահպատակ ճորտերին հարկերից ազատելու և այլ հարցերով⁴: Ղուկաս Կարնեցու նախաձեռնությամբ՝ վրաց արքայազն Գեորգիի հրամանով վրացահպատակ Միրզա Ահմադը ուղարկվում է էջմիածնի վանք և դառնում կաթողիկոսի գրագիր սպասավորը՝ պարսկերենով գրագրություններ կատարելու համար⁵:

Նա տարբեր առիթներով ստիպված է լինում ճորտության թղթեր հղել վրացահայ անձանց՝ վերահաստատելով, որ էջմիածնի ճորտերի նկատմամբ որևէ մեկը իրավունքներ չունի, ինչպես հոչակում է վրացական օրենքը, և

¹ Տե՛ս **Աղանեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 642-643, **Գրիգորյան Վ.**, Երևանի խանությունը XVIII դարի վերջում, Երևան, 1958, էջ 62:

² **Գրիգորյան Վ.**, Ղուկաս Կարնեցու 1786-1792 թթ. նամականին // Դիվան..., հ. Բ, էջ LI:

³ Դիվան..., հ. Ա, 507:

⁴ ՄՄ, ձեռ. 4538, թթ. 123բ-124ա, **Աղանեանց Գ.**, նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 683-684:

⁵ Տե՛ս **Կոստիկյան Զ.**, Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակները, պրակ Դ, վավ. 52, Երևան, 2008, էջ 386, *նույնի՝* Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը..., էջ 91:

հայ ճորտերը տուրքերն ու հարկերը պետք է տեղի առաջնորդի միջոցով փոխանցեն Ս. Աթոռին¹: Ումանք իբրև էջմիածնի ճորտեր ներկայանում էին անգամ այլոց ճորտությունից ազատագրվելուց հետո՝ նոր պարտադրանքների ենթարկվելուց խուսափելու նպատակով: Նման խնդրանքներով վրացահայերը բազմիցս դիմել են Ղուկաս Կարնեցուն²:

Բացի նշվածներից, կաթողիկոսը կարողանում էր այլ արտոնություններ կորզել վրաց թագավորներից: Այսպես օրինակ, Մատենադարանի Կաթողիկոսական դիվանում առկա է Հերակլ Երկրորդի հրովարտակը, որով նա հրամայում է էջմիածնի հոգևորականներին չանհանգստացնել և անհարկի հարկեր չպահանջել³:

Ինչպես տեսանք, Ղուկաս Կարնեցին ստիպված էր իր գործունեության ընթացքում բազմիցս ընդառաջ գնալ վրացական կողմին: Կարծում ենք, որ դա ուներ ոչ միայն հոգևոր, այլև քաղաքական դրդապատճառներ: Կաթողիկոսը ձգտում էր չսրել հայ-վրացական հարաբերությունները՝ հաշվի առնելով, որ Վրաստանը, լինելով պետականություն ունեցող երկիր, Հայաստանի հարևան միակ քրիստոնյա պետությունը, ինչպես նաև գտնվելով նրա հյուսիսային սահմանում, ի գործ էր պայքարել բազմիցս կրկնվող պարսկական և հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների ավերիչ արշավանքների դեմ:

Վրացական պետական և հոգևոր գործիչների միջոցով նա տեղեկանում էր հյուսիսից սպասվող հարձակումների մասին, նրանց հետ քննարկում թշնամիների դիմակայելու և այլ հարցեր: Եվ վերջապես, Երևանի խանությունը Վրացական պետության հարկատուն էր:

Բացի այդ, հայ-վրացական քաղաքական, տնտեսական և հոգևոր ամուր հարաբերությունները հնարավորություն էին ընձեռում վերահսկել Վրաստանում և վրացահպատակ հայկական տարածքներում գտնվող եկեղեցիներն ու հայ բնակչության հոգևոր կյանքը:

Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, չնայած Ղուկաս Կարնեցու ջանքերին՝ պահպանելու հայ-վրացական բարիդրացիական հարաբերությունները, դրանք երբեմն խիստ վտանգվում էին, որի հիմնական պատճառը հայ հոգևոր կյանքին վրացական կառավարության անհարկի միջամտելու հանգամանքն էր: Վրացական արքունիքը, պահանջներ ներկայացնելով կաթողիկոսին, հաշվի չէր առնում հայ եկեղեցական կարգուկանոնը, ինչը տեղիք էր տալիս ոչ միայն հոգևոր օրենքները խախտելուն, այլև վնասում էր կաթողիկոսի հեղինակությանը:

Ղուկաս Կարնեցու գործունեությունն ուղղված էր տեղի հոգևոր կառույց-

¹ Դիվան..., հ. Բ, էջ 531-132, 657:

² Տե՛ս **Չոբանյան Պ.**, նշվ. աշխ., էջ 58:

³ **Հակոբյան Վ.**, Երևանի խանության XVIII դարի երկրորդ կեսի պատմության հիմնախնդիրները ըստ Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերի: Թեկ. ատենախոսություն, Երևան, 2019, էջ 18: <http://etd.asj-oa.am/7464/2/doctor.pdf>.

ների բարեկարգմանը, նվիրյալ հոգևորականների նշանակմանը, տարբեր վիճահարույց հարցերի հարթմանը, առհասարակ վիրահայոց թեմի վերահսկմանը:

Асмик Амирджанян – *Грузинская епархия Армянской апостольской святой церкви в годы патриаршества Гукаса Карнеци*

В статье раскрываются взаимоотношения Грузинского правительства и Армянской апостольской церкви в годы предстоятельства Католикоса всех армян Гукаса Карнеци (1780-1899). Католикос сыграл важную роль в деле организации прав и обязанностей, духовной жизни армян в Грузино-имеретинской епархии, его усилиями были урегулированы духовные дела епархии. В статье анализируется роль Католикоса в сплочении общины и сохранении духовной, национальной жизни армянского населения. В работе также отражена социально-экономическая деятельность Карнеци, армянская духовная жизнь в этом регионе. Урегулировав административные и духовные дела Грузино-меретинской епархии армянской церкви, Католикос способствовал этим не только благоустройству епархии, но и развитию армяно-грузинских отношений.

Hasmik Amirjanyan – *The Diocese of Georgia of the Armenian Apostolic Church during the Reign of Catholicos Ghukas Karneci*

The article describes the relationship between the Georgian Government and the Armenian Apostolic church during the years of presidency of Catholicos of All Armenians Ghukas Karneci (1780-1899). One of the main activities of Ghukas Karneci was the improving in the religious-administrative regulations of Armenian monasteries and churches in Armenian Diocese of Georgia-Imereti. The article examines the role of Catholicos preserving the spiritual national live of the Armenian population. The article presents also the social-economic activities of Ghukas Karneci, shows the state of the Armenian Church. One of the main activities of Karneci was the administrative regulations of Georgian eparchy of Armenian Church. He made valuable contributions not only for Armenian eparchy but also increased and strengthened Armenian-Georgian relations.

Ներկայացվել է 15.08.2020

Գրախոսվել է 17.10.2020

Ընդունվել է տպագրության 12.11.2020